

історії ідейних концепцій українського жіночого руху XIX – початку XX століть /Оксана Маланчук-Рибак //Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т. ССХХХVIII. Праці Історико-філософської секції. – 1999. – С. 174-198. 65. *Марченко Т. М.* Велика любов великого Гетьмана в українському історичному романі: спроба гендерного погляду /Т. М. Марченко //http://209.85.129.132/search?q-cache 66. *Мицик Ю. А.* Як козаки воювали: Історичні розповіді про запорозьких козаків /Мицик Ю. А., Плохий С. М., Стороженко І. С. – Дніпропетровськ, 1990. – 124 с. 67. *Міхновський М.* Самостійна Україна /Микола Міхновський. – К.-Л., 1991. 68. *Назарко І.* Трагічна доля Княжни Євпраксії Всеволодовни /І. Назарко //Український історик. – 1975 – № 1/ 2. – С. 76-81. 69. Петришина Л. В. Історична роль жінки в державотворчому процесі /Л. В. Петришина //Вісник соціально-економічних досліджень. – 1998. – № 2. – С. 15-17. 70. *Полонська-Василенко Н. Д.* Євпраксія-Адельгейда /Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко //Наше життя. – 1959. – № 9. 71. *Полонська-Василенко Н. Д.* Жінки Княжої Доби /Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко //Видатні жінки України. – Вінніпег – Мюнхен, 1969. – С. 17-77. 72. *Ричка В. М.* Княгиня Ольга /Володимир Михайлович Ричка. – К.,: ВД Альтернативи, 2004. – 336 с. 73. *Рощіна Н.* Роксолана /Наталія Рощіна. – Харків: Фоліо, 2009. – 128 с. 74. *Сергійчук В.* Роксолана в літературі та історії /Володимир Сергійчук //Наука і суспільство. – 1988. – № 7. – С. 28-32. 75. *Січинський В.* Роксолана /В. Січинський В. //Визвольний шлях. – 1956. – Кн. 11. – С. 1285-1295; Кн. 12. – С. 1404-1415. 76. *Смоляр Л.* Жінка Київської Русі /Людмила Смоляр //Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні /Ред. Л. Смоляр. – Одеса: Астропринт, 1999. – С. 20-58. 77. *Смоляр Л.* Минуле заради майбутнього: Жіночий рух Наддніпрянської другої половини XIX – початку XX ст.. Сторінки історії /Людмила Смоляр. – О.: АстроПринт, 1998. – 408 с. 78. *Смоляр Л.* До питання участі жіноцтва в діяльності громад

/Людмила Смоляр //Народознавчі Зошити. – 2000. – № 4. – С. 608-619. 79. *Старченко Н. П.* Становище жінки-шляхтянки на Волині другої половини XVI – початку XVII ст.: майновий та правовий аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" /Н. П. Старченко. – Л., 2002. – 20 с. 80. *Струтинська М.* Єлизавета Скоропадська-Милорадович /М. Струтинська //Наше життя. – 1973. – Ч. 5. – С. 3-5. 81. *Стяжкіна О. В.* Роксолана як символічне історичне жіноче: нарис написане проти непрочитаного /Олена Вікторівна Стяжкіна //Наука. Релігія. Суспільство. – 2003. – № 4. – С. 139-146. 82. *Тарасова О. В.* Жінки в житті Мазепи: міф і реальність /О. В. Тарасова //Дніпро. – 2001. – № 9/10. – С. 129-133. 83. *Терещук О.* Пам'ятні речі Марії Магдалини Мазепіної в колекції Національного музею історії /Оксана Терещук //Іван Мазепа та його доба: історія, культура, національна пам'ять: матеріали міжнар. наук. конф. (Київ – Полтава, 15-17 жовтня 2008 р.) – К.: Темпоре, 2008. – С. 422 – 439. 84. *Токаржевський-Карашевич І.* Жінки в житті Мазепи /І. Токаржевський-Карашевич //Визвольний шлях. – 1954. – № 6. – С. 43-54; № 7. – С. 50-57; № 8. – С. 49-57. 85. *Филипчук І.* Анна Ярославна – королева Франції /І. Филипчук – Дрогобич: Відродження, 1995. – 176 с. 86. *Хижняк З.* Галшка Гулевичівна /Зоя Хижняк //Київська старовина. – 1994. – № 4. – С. 56-64. 87. *Хижняк З.* Галшка Гулевичівна – фундаторка Києво-Могилянської академії /Зоя Хижняк //Українки в історії /За заг. ред. Борисенко В. – 2-е вид., стереотип. – К.: Либідь, 2006. – С. 47 – 51. 88. *Хижняк З.* Мати гетьмана Марія Магдалена Мазепина /Зоя Хижняк //Українки в історії /За заг. ред. Борисенко В. – 2-е вид., стереотип. – К.: Либідь, 2006 – С. 52-56. 89. *Хоружий Ю.* Сага про Ярославових доньок /Ю. Хоружий, Ю. Якімів //Київ. – 1988. – № 5. – С. 142-151.

Надійшла до редколегії 28.04.09

Н. Папенко, доц.

ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ЕТНІЧНИХ НІМЦІВ НА УКРАЇНІ В 20-30-ті РОКИ XX СТОЛІТТЯ

В статті розглядається національна політика державних структур України щодо етнічних німців та причини їх масової міграції в 20-30-ті рр. XX ст. Автор окреслює чинники та умови в яких відбувався соціально-економічний розвиток німецької меншини.

The national policy of Ukrainian state-power structures towards the ethnic Germans is analysed in the article. The special attention is paid for causes of their mass emigration in 1920-1930s. The author paints factors and circumstances of socio-economic development of the German minority.

20-30 ті рр. XX ст.. принесли багатонаціональному населенню України численні випробування. Це було пов'язано з утвердженням більшовицької влади та сталінської диктатури. Безкомпромісна та безжалісна політика більшовиків стала важким тягарем для усього населення України, в тому числі – однієї з найбільших етнічних меншин – німців. Звісно, що українці та німці перебували у постійному взаємозв'язку і це наклало відбиток на їхню долю та історію.

Зважаючи на те, що незалежна Україна активно розвиває свої зовнішньополітичні відносини, у тому числі з Німеччиною, науковці та політики часто звертаються до минулого аби проаналізувати все спільне, позитивне, що було між українським та німецьким народами.

На поч.. XX ст.. в Україні проживало 400 тис німців. З початком Першої світової війни на їх долю випадають тяжкі випробування. Царський уряд вилучає у них землю, здійснює переселення переважно до Сибіру та Поволжя. Лише з 1918 р. депортовані німці отримують можливість повернутися до своїх осель. Вони являють собою замкнутий етнічний групу, понад 90 % з них проживають у сільській місцевості, володіють значними угіддями, особливо у степових губерніях.

Для належного управління німецьким населенням 13 квітня 1921 р. при Наркомі внутрішніх справ створюється спецвідділ у справах національних меншин. У протоколі №32 засідання комісії НКВС від 29 листопада 1921 р. зазначалося про необхідність збереження такого відділу як самостійного /10/. Метою діяльності відділу було, перш за все, вивчення економічних, побутових, культурних умов життя німців та підготовка працівників радянських установ. Згодом у м. Миколаєві, Катеринославі, Житомирі та Запоріжжі створюються (1925 р.) губернські секції, а у Маріуполі, Таганрозі, Борозні – повітові.

Для удосконалення та поглиблення роботи серед нацменшин при ВУЦВК створюється центральна комісія у справах нацменшин, яка з дозволу українського уряду та через спеціальні комісії обстежує соціально-економічне положення нацменшин, у тому числі – німців. Радянські установи постійно наголошували, що вони всебічно сприяють поверненню депортованих німців. Так, у звіті (1922 р.) про діяльність відділу нацменшин НКВС зазначалося, що ним було "направлено роз'яснення до німецької секції Одеського підвідділу нацменшин з приводу повернення депортованим право власності на землю"/11/. Крім того, ще до впровадження політики коренізація, культурно-освітні, мовні та релігійні запити німецького населення достатньою мірою не задовольнялися. Існуючий національно-культурний уклад життя порушувався адміністративно-територіальною реформою 1921-1923 рр. У процесі створення німецьких національних районів, селищних рад, партійно-радянське керівництво намагалося "очистити" діючий апарат місцевої влади від "небажаних елементів", звести на нівець релігійний рух серед німців та покласти край еміграційним настроям, запрошувало до місцевих партійних, радянських, культурно-освітніх та господарських органів лояльних до більшовицького режиму представників німецької меншини. По це свідчить документ відділу нацменшин до ЦК КП(б)У в якому зазначалося, що оргбюро прийняло рішення "про відраження декількох товаришів – представників різних національностей – для роботи у відділі нацменшин при НКВС. Однак відділ не отримав жодного працівника /12/. У відповідь пропонувався "направити безпартійних, які підтримують радянську владу" /12/. Не складно здогадатися, що останнє було вирішальним у виборі працівників.

Важливість кадрової роботи засвідчує протокол ЦК нацменшин за 1928 р. в якому констатується, що "вра-

© Папенко Н., 2009

ховуючи надзвичайну нестачу працівників, а серед окремих нацменшин майже повну їх відсутність (німці, болгари) як керівних кадрів, так і фахівців, технічних працівників, одне з центральних місць займає справа підготовки кадрів серед нацменшин^{/13/}.

Тим часом радянська влада "активно боролася" за культурну спадщину нацменшин. В Декреті ВУЦВК та РНК УСРР від 1 серпня 1923 р. "Про заходи забезпечення рівноправності мов і про сприяння розвитку української мови" зазначалось, що в окремих адміністративно-територіальних одиницях, де компактно проживає населення різних національностей, в містах і містечках з національними меншинами, органи влади мають використовувати мову більшості, одночасно зберігаючи, національні права інших національностей, що живуть на цій місцевості. Дана національність лише тоді є більшістю, коли на території якої-небудь адміністративної одиниці, остання нараховує за кількістю мешканців більше половини усього населення. Навіть судова система мала бути охоплена цим принципом. /1, с. 9-10/

31 серпня 1925 р. Раднаркомом України була прийнята постанова "Про штати перекладачів при окружних судах" в якій наголошувалося про виділення 3 ставок для перекладачів з німецької мови. Однак основною перешкодою в організації німецьких судових і слідчих органів була нестача юридичної літератури. У протоколі №26 засідання ЦК нацменшин при ВУЦВК від 5 грудня 1928р., щодо порядку реалізації постанов 4-ї сесії ВУЦВК до нацменшин, зазначалось: "видавати німецькою мовою найбільш головні резолюції 4-ї сесії"^{/13/}.

Увага радянської влади до мовного питання виходила з того, що саме через мову можна було знайти контакт з місцевим населенням, проводити свою політику. Траплялись випадки, коли українське, а також німецьке населення не розуміло російської мови. Саме на цьому наголошували представники влади, "бо з практики Одеської та Катеринославської губерній, де в німецьких колоніях, зокрема, серед менонітів, представники радянської влади, громадських та державних установ робили доповіді російською та українською мовами, у той час як німці цієї мови не розуміли і дуже часто у зв'язку з цим виникав цілий ряд непорозумінь, в основному з податкових питань і особливо в період подрозкладки /1, с.10/.

Серед завдань у сфері культури радянські органи робили ставку на проведення "безпартійних міських, сільських конференцій трудових колективів за участю нацменшин, на яких мова йшла про відродження культури та розвиток рідної мови" /1, с.29-30/.

На 1930 р. ЦК нацменшин планував провести курси активу серед жінок – активісток німецької, грецької, польської та болгарської національності /13/ з метою залучення їх до партійної роботи.

Згідно з протоколом №32/11 від 13 липня 1929 р. засідання ЦК нацменшин при ВУЦВК на потреби нацменшин виділялися кошти. Наприклад, кошторис на 1929/1930 рр. становив 6 тис. 060 крб. і був призначений для проведення 4-х нарад серед німецького населення та 2-х пленумів /13/ на яких порушувалися питання залучення німців до співпраці з радянськими установами. Звичайно, що в роботі з нацменшинами – німцями були і недоліки. Про них мова йшла на розширеному пленумі ВУЦВК 10 листопада 1928 р., де у виступах делегатів було підкреслено, що серед німецької, грецької, чеської, болгарської рад існує великий вплив заможних елементів. Траплялись випадки, коли при складанні списків рад існував механічний, формальний підхід, що призводило до позбавлення виборчих прав окремих національностей /13/.

Проте, як планував свою роботу ЦК нацменшин свідчить документ, що визначав роботу ЦК, з 1 жовтня

1928 року по жовтень 1929р. /13/. Мова йшла про залучення німців до радянського будівництва, участі та проведення виборів німецьких рад у Волинській окрузі. Крім того, проводилися заходи по сприянню кооперації, колективізації серед німецького населення; курси для членів правління сільськогосподарської та кредитної кооперації. Із змісту документа видно, що державними органами влади планувалося переселення компактними групами німців, поляків до Далекого Сходу, Казахської республіки. Навіть, пропонувалося здійснити перевірку стосовно розселених безземельних та малоземельних німців.

Після проведення обстеження (1928 р.) кредитних сільськогосподарських товариств ЦК нацменшин звернувся до правління "Сільського господаря" та Укрсільбанку з проханням провести курси навчання для німців – членів правління сільськогосподарського та кредитного товариств з метою покращення роботи на селі, забезпечення побутових потреб німецьким родинам та видання кооперативної літератури мовами нацменшин /13/.

20 жовтня 1928р. відбулася нарада редакторів національних газет, на якій зазначалося про необхідність проведення через пресу нацменшин конкурсів на кращу сільраду /13/.

Справжні наміри радянської влади проглядалися у рішеннях Другої Всеукраїнської оргнаради, де наголошувалося на вплив заможного-клерикальних груп, на необхідність збільшення питомої ваги в радах – бідноти, підкреслювалось, що в чималій частині нацрад діловодство не ведеться рідною мовою.

Варто зазначити, що на території України існували змішані адміністративно-територіальні одиниці, тому виникала необхідність забезпечення вжитку декількох мов, з тим, щоб діловодство проводилося на мові тих народностей, які проживали на даній території. Тому виникла необхідність підвищення рівня кваліфікації радянського активу серед німців.

На Другій Всеукраїнській оргнаradі "Про радянське будівництво серед нацменшин", що відбулася 1 листопада 1928 р. було відзначено важливість використання рідної мови у роботі рад, бо німецьке населення було надто розпорошене, тому часто поставало питання про створення національно-адміністративних територіальних одиниць. Населення було охоплене радами на 75%, відсоток тих, хто сплачував податок по вищій категорії становив 30%, українців – 11,4% /14/.

Отже, взявши владу в свої руки, радянське керівництво не забуло задекларувати широкі права німців, перш за все, на розвиток національної мови, освіти, участі у роботі місцевих органів. Навіть, створювалися спеціальні органи управління, штати перекладачів для судочинства, діловодства. Здавалось, що влада готова була до активного діалогу, однак це була примара, бо всі заходи радянських установ були спрямовані на те, щоб звести на нівель опір німецької меншини, створити у німецькому середовищі осередок радянської влади і це яскраво проявлялося під час "непу", "коренізації", "колективізації".

Антиселянська політика радянської влади, голод 20-30-х рр. були значним ударом для німецької меншини. Звернення завідувача відділом нацменшин НКВС УСРР Судорського до міжнародного комітету "Робітничої допомоги" свідчило, що голодуючих німців у березні 1922 р. в Запорізькій губернії було 80%, Донецькій – 50%, Одеській – 50% подібно до стану голодуючих у Поволжжі /8, с.29/ Значну допомогу німцям України надавала Американська Менонітська допомога (АМД), яка навесні 1923 р. надала "Союзу нащадків голландських вихідців в Україні" 37 тракторів /9, с.139/. Однак, цього було недостатньо і прагнення німців залишити Україну починало все більше зростати. До цього додавалося свавілля

радянських установ особливо під час проведення колективізації, небажання вирішити мовну проблему, тому протягом 1922-1924 рр. бажаючих виїхати з України до США та Канади було 20 тис. сімей, а реально отримали дозвіл на виїзд 8 тис. осіб /7, с.63-64/. Такий розклад подій змушував ЦК КП(б)У неодноразово обговорювати стан, положення німецьких меншин і лише в умовах нової економічної політики, коли стабілізувалися соціально-економічні відносини на селі та були створенні адміністративно-територіальні одиниці (райони, селища), ситуація дещо змінилася.

Компактне розселення німців в Україні привело до того, що в Одеській губернії (1923 р.) було 206 німецьких сіл та хуторів; в Катеринославській – 162; Волинській – 143; Донецькій – 147.

За переписом (1920 р.) населення в Україні проживало 210 тис. 189 громадян німецької національності, зокрема в Одеській губернії – 95 тис. 199 осіб; Донецькій – 55 тис. 769; Катеринославській – 26 тис. 323; Миколаївській – 18 тис. 173; Чернігівській – 5 тис. 016; Київській – 4 тис. 500; Харківській – 3 тис. 350; Полтавській – 1 тис. 396; Кременчуцькій – 463 особи /3, с.8/. Однак перепис був далеко не повним, бо не враховувалося проживання німців по окремих хуторам, селам, містечкам.

Перепис населення (1922 р.) Полтавської губернії свідчив, що українці становили – 949 тис. 544 особи з них грамотних – 435 тис. 217; великороси – 16 тис. 487 – грамотних 7 тис. 024; євреїв – 2 тис. 479 – грамотних 1 тис. 967; німців – 406 особи – грамотних 244 /15/.

На початку 20-х р. в Україні проводиться адміністративно-територіальна реформа, яка не враховує "національний" фактор, багатоетнічний склад населення реформованих адміністративно-територіальних одиниць (волостей, повітів та сільських рад). Для утворення національно адміністративно-територіальних одиниць в Україні були всі необхідні передумови і, перш за все, компактне проживання ряду національних груп, локалізованих на певній території. Однак на початковому етапі реформи цього не сталося, скорочення чисельності сільрад за рахунок їхнього укрупнення, яке відбулося в рамках нового районування, призвело до того, що чимало "національних" сіл опинилося включеними до складу різних сільрад, іноді навіть різних районів. Внаслідок цього 25 волостей, де німецьке населення проживало компактно, опинилося у складі адміністративно-територіальних одиниць з іншими національними меншинами. Такий "поділ" у ході районування "по живому" різав господарчі, мовно-культурні зв'язки, що свого часу історично склалися, призвів до занепаду традиційних форм господарської діяльності. Це спричинило інтенсивне руйнування національно-культурного, релігійного та соціально-побутового укладу життя німецького населення. В результаті німецькі сільськогосподарські райони, що раніше вважалися зразковими господарствами з високим рівнем агротехнічної культури, значною мірою були розорені.

Завдяки зусиллям Відділу національних меншин НКВС, ЦК Національних меншин при ВУЦВК, Центрального статистичного управління України дані про національний склад населення краю поступово накопичувалися. Значну роль у формуванні статистичних матеріалів, щодо чисельності та місць компактного проживання національних меншин, відіграв Всесоюзний перепис населення 1926 р., який сприяв керівним органам обґрунтувати два способи визначення національності. Перший – безпосереднє запитання людини: якої вона національності? Другий – простеження обраних ознак, що ними можна охарактеризувати ту чи іншу національність /16/. За переписом 1926р. особа, що за різних причин не змогла сама встановити свою національність, ознакою національності бралася мова матері. За даними перепису населення українці становили 23219

тис. осіб, росіяни – 2677 тис., євреї – 1574 тис., поляки – 476 тис., німці – 394 тис., молдавани – 258 тис., греки – 105 тис., болгари – 92 тис., білоруси – 72 тис., татари – 22 тис., чехи – 16 тис., цигани – 14 тис., вірмени – 11 тис. осіб. /16/. Отже, німців було 394 тис. осіб, що становило 13,6% від загальної чисельності населення України, тобто серед національних меншин німці були однією з найбільш чисельних національних груп, що проживали на території України. Варто зазначити, що 395,2 тис. німців мешкали у сільській місцевості, а загальна кількість німців, міського населення становила 34 тис. осіб. На 1926 р. у містах з населенням менше за 20 тис. осіб, чисельність німців у порівнянні з 1897 р., зросла на 110%, українців – на 131% /16/.

З 1924 р. на Україні, у місцях компактного проживання німецького населення, розпочалося виділення німецьких сільських рад – одна з перших національних адміністративно-територіальних одиниць. На 1925 р. в республіці було створено 98 німецьких сільських рад, 1926 р. – 121, 1927 р. – 237, 1931 р. – 252. На території німецьких сільських рад проживало 317 тис. осіб, з них німців нараховувалося 261 тис. У складі німецьких районів були польські, єврейські, грецькі, російські національні сільські ради. Так, у Пулинському німецькому районі, існували російська і дві польські сільські ради /7, с.64/.

Окрім національних рад, створювалися і національні комітети. Під час виборчої кампанії на Україні 1926/1927 рр. було створено 20 національних комітетів, з них німецьких – 5. Найбільший з них був у німецькому селі Люксембург. При оформленні комітетів організатори виходили з того, що якщо на території даної місцевості є національна адміністративна одиниця, то створювалися комітети Червоного Хреста. Мова йшла про те, що через цей комітет німцям надходила матеріальна допомога. Комітет Червоного Хреста сприяв вивченню рідної мови, розширенню видавництва, але співпраця з адміністрацією велася російською та українською мовами.

Не дивлячись на значні зміни у соціальній структурі населення німецьких сільських колоній (збільшення чисельності малоземельних безкінних господарств, зростання прошарків бідняків у населених пунктах, де переважало німецьке населення) працівники земельних та податкових органів, радянських та партійних організацій продовжували розглядати німецькі колонії, як центри, "де панують заможні та куркульські елементи". Ставлення до німецьких колоністів переважно, як до "міцних хазяїв", сприяла жорстка податкова політика, позбавлення німецького населення права голосу, застосування форм впливу "економічного та політичного характеру". У звіті Центрального Бюро німецьких секцій (грудень 1924 р.), надісланого до ЦК КП(б) України, відзначалося, що німецькі колонії Катеринославської губернії, Волині, Донбасу обкладені сільськогосподарським податком на 2-3 розряди вище у порівнянні з сусідніми українськими селами /3, с.15/.

Відповідно до постанови ВУЦВК від 3 лютого 1926 р., комісією Наркому на зиму 1927 р. для безземельних та малоземельних німців у степових районах було виділено 51 тис. 930 га з яких 48 тис. 370 га, (землі колонізаційного фонду) та 3 тис. 560 га (державного фонду). За даними відділу землевпорядкування НКЗС на 1 січня 1929 р. було проведено земельне впорядкування в районах проживання німців на площі 224 тис. 449 га (17 тис. 075 дворів). Із обстежених (1929 р.) 45 сіл та 4 сільрад було землевпорядковано лише 25 сіл та 1 сільрада. Найповільніше проводилася ця робота у німецьких селах Волині, де було значно розвинуте хутірське господарство.

Проведенню землевпорядкування в німецьких колоніях сприяло активне залучення німецьких селян до виробничої діяльності, подолання напруженості у сфері міжна-

ціональних відносин (насамперед з українцями та росіянами), поліпшення їх соціально-економічного становища.

В обстановці постійних реорганізацій земельних ділянок, нескінченних змін у керівництві адміністративно-територіальних одиниць не обійшлося і без прямих зловживань щодо, населення колоній. Більш ніж 200 скарг членів німецьких громад стосувалося незаконного захоплення їх земельних ділянок, конфіскації житлових та господарських будівель, надзвичайно високими податками і т.д. Всі ці порушення були зафіксовані членами Центрального Бюро німецьких секцій під час обстеження німецьких колоній Катеринославської губернії /2, с.77/, і як наслідок – звільнення з посад декількох голів сільських рад. Крім того незаконно реквізовані будівлі та частини земельних ділянок були повернуті колоністам.

У 1924 р. на Україні існувало п'ять німецьких національних районів, на 1927 р. – 7. Це Високопільський (Херсонських округ), Люксембурзький (Маріупольський), Карл-Лібкнехтівський (Миколаївський), Молочанський та Пришибський (Мелітопольський), Грос-Лібентальський і Фрідріх-Енгельський (Одеський округ). У багатьох округах німецьке населення було одним з найбільш чисельних. Так, населення Сталінського округу становило 654 тис. 914 осіб, з них українців – 53,22%, росіян – 34%, греків – 5,11%, німців – 2,2% або 14 тис. 358 осіб /16/. Населення округу займалося переважно сільським господарством. Частина німців, меноніти, вели багатопілля, займалися племінним скотарством, організовували молочне господарство.

Внаслідок аграрних перетворень 20-х р. XX ст., основним гаслом яких був зрівняльський поділ землі, так звані куркульські господарства в німецьких селах істотно скорочувалися. В середньому у них було відібрано близько 40-45% кращої землі. Так, до революції в Луганському окрузі німецька колонія Журавлівська займала 1 тис. 313 десятин землі, то на 20-ті рр. тільки 545 десятин; колонія Козаківка 2 тис. 183 десятин землі – залишилося 1 тис. 330 десятин, колонія Софіївка – відповідно 1 тис. 013 і 364 десятин землі. Таким чином, усього в Луганському окрузі існувало 39 німецьких колоній в яких проживало 6 тис. 302 особи німецького населення. Загальна площа землі на 1925 р. в німецьких колоніях становила 047,05 десятин. В колоніях різко зменшувалася кількість інвентарю та худоби. На одне господарство (1925 р.) припадало в середньому 1,69 голів робочих коней, 0,21 волів, 1,58 корів, 0,64 плугів, 0,39 сіялок, 0,49 косилок, 0,6 молотилок. Отже, державна політика, щодо німців, завдавала істотної шкоди самому методу ведення господарства. Він ставав економічно не вигідним. Перерозподіл земельних володінь німецьких колоністів на користь українських селян ставав причиною поширення міжнаціональних конфліктів. Перш за все, виникала необхідність негайного вирішення земельного питання, тому саме з цією метою у 1924 р. була створена комісія ВУЦВК, яка встановила фактичний розмір землекористування німецькими колоністами, що існував до революції. Члени комісії провели ряд обстежень, виявили земельні потреби колоністів, виходячи з розміру 16 десятин землі на двір і як наслідок – всі колонії були малоземельними. Нарком земельних справ України здійснив підрахунок, що для збільшення землекористування німецькими колоністами необхідно здійснити вилучення приблизно 50 тис. десятин землі із державного фонду. У лютому 1926 р. ВУЦВК прийняв постанову "Про землевпорядкування німецьких колоній", яка встановлювала розмір землекористування окремих колоній та селищ у межах встановленого розміру. Залежно від нього німецькі колонії були поділені на три категорії. До першої відносилися колонії, фактичне землекористування яких не зменшувалося. До дру-

гої – фактичне землекористування яких було зменшене, але середній розмір на двір залишався вищим від 16-ти десятин і до третьої – розмір землекористування був зменшений і середній розмір площі був менший 16 десятин на двір /6, с.215/.

Відповідно до пункту 4, вказаної постанови ВУЦВК, додаткові наділи землі з державного фонду проводилися лише для колоній третьої категорії. Розмір додаткової землі залежав від земельної забезпеченості даної колонії на той час і не повинен був перевищувати 21% фактичного землекористування. Після цього середня норма на двір не мала бути більшою 16 десятин. Додаткові землі бралися за рахунок вільних земельних фондів. Для цієї мети були відведені у Молочанському та Пришибському районах Мелітопольського округу ділянки землі, що прирівнювалися 869 двором наділам. Коли ж вільних фондів не було, використовувався інший фонд колонії при умові переселення туди частини німецького населення. Виділені землі йшли у розпорядження відповідного земельного товариства і використовувалися для потреб громади (лісопосадки, випас худоби тощо), збільшення наділів малоземельних, надання землі безземельним, що входили до цього товариства. Слід додати, що земельне питання затверджувалося райземвідділом /5, с.82/.

Негативний стан німецьких сільськогосподарських колоній вимагав від Центральної Комісії у справах національностей, Центральної адміністративно-територіальної комісії при ВУЦВК рішучих позитивних змін щодо існуючої системи районування. У березні 1924 р. Центральне Бюро німецької секції при ЦК КП(б)У підготувало доповідну записку "Про створення самостійних німецьких адміністративних одиниць". Була звернута увага на недоліки у процесі районування 1922-1923 рр., а саме нехтування національних, економічних особливостей національних меншин. Наголошувалося на "безжалісне" проведення районування коли не бралось до уваги господарські та культурні особливості національностей. Зрозуміло, що це не сприяло зміцненню радянської державності, а, навпаки, штовхало колоністів на шлях пасивного опору.

Зміни у адміністративно-територіальному поділі призвели до розпорошення земельних ділянок колоністів. Частина земельних наділів перейшла у користування нових власників. Наприклад, в Одеській та Катеринославській губернії колоністи отримали недостатньо оброблені наділи землі замість своїх присадибних ділянок, частина яких була передана у користування мешканцям сусідніх сіл чи переселенцям.

Реорганізація земельних ділянок призвела до того, що колоністи втратили не лише значну частину родючої землі, але й пасовищ, що призвело до скорочення поголів'я худоби. Такий негативний стан спостерігався по всій Україні, де проживали німці. Наприклад, у 4 німецьких колоніях Одеської губернії скорочувалися наділи, збільшувалася кількість безкінних господарств, припинялася діяльність кооперативних організацій, учбових закладів та культурно-просвітніх установ /3, с.12-13/. На жаль, недоліків було значно більше, ніж позитивних моментів, але саме в умовах непу дістали широкого розвитку усі види сільськогосподарської кооперації. На 1924 р. існувало 72 споживчих товариств, 31 сільськогосподарська спілка. У 1926 р. їх було вже відповідно 144 і 58. Зростають тракторні товариства (225), тваринницькі (63), молочні (24), хмелярські (7), виноградарські (4), насіннєві (8), меліоративні (4). Якщо в Одеському окрузі (на 1925 р.) серед членів кооперативних товариств німців нараховувалося 8 тис. 955, то на 1926 р. – їх кількість зросла до 11 тис. До кінця 20-х р. XX ст. до сільськогосподарської кооперації було залу-

чено більше половини німецьких господарств в Україні. Всіма видами кооперації, включаючи споживчу, було охоплено понад 80% господарств.

Успішно поводитися соціальна робота по випуску німецької кооперативної літератури, наприклад, Цинговатов "Що потрібно знати члену кооперативу"; Островський "Селянка і кооперація"; Рогов "Сільськогосподарська кооперація та комсомол"; К. Цеткін "Все в кооперацію"; Венгер "Про зниження цін" та інші /16/.

Державні установи України приділяли значну увагу розвитку кооперації. У Селідовському та Чистяківському районах Сталінського округу кооперативами було охоплено 80-85% німецького населення, однак у С.т.-Бешівському районі 21 німецьке село не мало кооперативів /16/.

Варто зазначити, що на 1 січня 1929 р. більшість загальної площі Карл-Лібкнехтівського району (90 тис. 825 га) припадало на індивідуальні господарства (69 тис. 369 га), а на колективні – тільки 8 тис. 139 га. Радгоспи взагалі були відсутні. Фабрично-заводська промисловість була представлена 5-ма машинами в колоніях Ватерлоо, Ландац, Зульце, Раштадте, що сприяли розвитку харчової, шкіряної, хутряної, деревообробної промисловості, художнього промислу. У сільськогосподарському виробництві Карл-Лібкнехтівського району переважали індивідуальні господарства з відносно високою продуктивністю праці. Ці ж риси були характерними як для фабрично-заводської, так і для ремісничо-кустарної промисловості району.

У липні 1926 р. відбувся пленум ЦК КП(б)У на якому прихильники демократизації зазнали поразки. Негативні наслідки монополії влади особливо помітно відбилися на економіці України. Посилився натиск на приватні господарства, почався перерозподіл бюджетних коштів на користь промисловості за рахунок сільського господарства. Селяни почали відмовлятися продавати за безцінь продукцію, що призвело до підвищення цін на промислові вироби. Все це привело до гострої економічної кризи. Біля магазинів вишиковувалися величезні юрби людей, робітники вимагали поліпшення продовольчого постачання /17, с.24/.

У пошуку виходу із кризи (у 1928 р.) керівництво країни вирішило застосувати надзвичайні заходи. З подачі Й.Сталіна заможних селян звинувачували у саботажі хлібозаготівель, звідси ЦК КП(б)У прийняв рішення про надіслання 6 тис. активістів до сіл з метою вилучення хлібу у селян. На квітневому та липневому пленумі ЦК ВКП(б) був прийнятий курс командно-адміністративних методів управління країною. Причини невдач господарського будівництва пояснювалися підступом "класових ворогів". На Україні почалися процеси над "шкідниками, диверсантами, терористами". Наслідки відходу керівництва України від непу відчувало на собі і німецьке населення, 94% якого проживали у сільській місцевості. Відновилися практика продрозкладок, обшуків дворів, закриття базарів та заборона торгівлі продовольством. Кооперативні, сільськогосподарські товариства були оголошені "куркульськими" та розпушені. За злісний саботаж і спекуляцію до кримінальної відповідальності підпадали німці та інші меншини, які відмовилися продавати хліб по твердим державним цінам. Влада, прагнучи будь-якою ціною виконати план хлібозаготівель, не брала до уваги потреби господарств у насіннєвому, фуражному фондів. На невдоволення селян більшовики відповідали масовим позбавленням колоністів виробничих прав. Це стосувалося інтелігенції, служителів церкви. Так, у селі Зміївка (Херсонщина) позбавлених виробничих прав нараховувалося 24% від загальної

кількості населення. Наприклад, позбавлених права голосу та участі у виборах 1926/1927 рр. до сільрад Сталінського округу росіяни становили 1,2% з 71%, німці – 6,1% із 55,7% /16/. На цій підставі 27 березня 1929 р. було прийнято рішення "Про виселення з Миколаївського округу" десятки тисяч німецьких сімей. Однак ця акція не дала результатів. План хлібозаготівель 1930 р. був виконаний лише на 68,3%. Причин цього ЦК КП(б)У вбачав у "демобілізаційних настроях партійно-радянського керівництва". Зважаючи на заможність німецького селянства, не могло бути й мови про добровільний вступ до колгоспів. Вони не поспішали ламати усталений уклад життя. І лише примусовий адміністративний тиск на нього, з метою вступу у колгоспи мав певні наслідки. Якщо на 1930 р. вдалося колективізувати 68% німецьких господарств, то на 1931 р. – 80%. Наприклад, у Люксембургському районі рівень колективних господарств на 1929 р. становив лише 24%, то на 1930 р. – 76%.

6 березня 1929 р. на засіданні оргбюро ЦК КП(б)У було розглянуто питання "Про економічну, культурну, радянську та партійну роботу в німецьких селах України". Мова йшла про повільні темпи колективізації німецьких сіл, про недостатню роботу партійних органів серед німецьких меншин та заходи, які б сприяли активній участі німецьких меншин у радянському будівництві. Але постанови не завжди вчасно впроваджувалися в життя. Становище у німецьких громад залишалося досить складним, суперечливим. Причина була у тому, що на землі не стало господаря, колгоспний лад переживав кризу, що різко загострилась на середину 1932 р. Наслідком суцільної колективізації, хлібозаготівель, масових репресій став голодомор 1932/1933 рр., який не оминув і німців. Коли більшість німецьких національних районів завершили колективізацію, з'явилися перші тривожні повідомлення про голод /4, с.152/, а згодом в дію увійшли сталінські репресії. Протягом 1933-1937 рр. органи держбезпеки "викрили і ліквідували" 124 фашистські (німецькі) диверсійні організації. Лише за червень-серпень 1937 р. було викрито 49 організацій, арештовано понад 500 осіб – німців у Спартаківському, Зельцькому та Карл-Лібкнехтівському районах. Крім цього, закривалися німецькі школи, технікуми, засоби масової інформації, ліквідовувалися національно адміністративні територіальні утворення. Ці дії привели до того, що соціально-економічний та культурний розвиток німецької меншини був на грані знищення.

1. Буценко А. Советское строительство и нацменьшинства на украине. – Харьков, 1926. 2. Васильчук В. Німці в Україні. Історія і сучасність. – К., 2004. 3. Євтух В., Чирко Б. Німці в Україні 1920-1990 – К., 1994. 4. Див. Іваненко В., Голуб А. Голод начала 30-х годов и судьба немецких колонистов // Вопросы германской истории. Немцы в Украине. – Днепропетровск, 1995. 5. Кривець Н. Німецькі колонії в Україні в 20-ті роки // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки. – 1993 – №3. 6. Кулинич І.М., Кривець Н.В. Нариси з історії німецьких колоній в Україні. – К., 1995. 7. Національні меншини в Україні 1920-1930 рр. Історико-картографічний атлас. – К., 1996. 8. Див. Остапешев Н.В. Хортицьке менонитське колонії в умовах економічного кризису 1915-1923 гг. // Вопросы германской истории. Немцы в Украине – Днепропетровск, 1995. 9. Сільськогосподарський союз нащадків голландських вихідців на Україні (1921-1927): Збірка документів і матеріалів. – К. 2000. 10. ЦДАВО. – ф.5, оп.1, спр.649, арк.13. 11. ЦДАВО. – ф.5, оп.1, спр.1172, арк.1. 12. ЦДАВО. – ф.5, оп.1, спр.651, арк. 2.4. 13. ЦДАВО. – ф.413, оп.1, спр.367, арк.7,28,14,15,33,48-50, 52,56. 14. ЦДАВО. – ф.413, спр.368, арк. 7-11,12,15. 15. ЦДАВО. – ф.582, оп.1, спр.152, арк.2. 16. ЦДАВО. – ф.413, оп.1, спр.369, арк.5,6-8,34,19,23,52,51. 17. Ченцов В.В. Трагические судьбы. Политические репрессии против немецкого населения Украины 1920-1930 гг. – М., 1998.